

A magyar igemódok használata a mellékmondatban.

A magyar igemódoknak a *hogy* kötőszós mellékmondatokban való használatát már tárgyaltam a Magyar Nyelv 1931. évfolyamában (25—31. l.), most itt a magyar igemódoknak a vonatkozó, továbbá az időhatározó, a föltételes és a megengedő mellékmondatban való használatát vizsgálom.

Az igemódok a magyar mellékmondatban általában véve csak főmondatbeli értékükkel, azaz önálló jelentésükkel használhatók. A mellékmondatban tehát akkor fordul elő jelentő, föltételes vagy fölszólító mód, amikor önálló, főmondatbeli használatában is előfordulna.

I. Az igemódok használata a vonatkozó mellékmondatokban:

a) *Jelentő módot* használunk a vonatkozó mellékmondatban, ha valamit föltétlenül, bizonyosan állítunk: Hervad a rózsa, kinek tövise *nincsen*. ErdNépkGy. 1 : 31.

b) *Föltételes módot* használunk a vonatkozó mellékmondatban, ha valamit föltételesen vagy óhajtólag állítunk: Attyam akarnam hogy adnal ennekem egy nepett : ky *volna* mententewl kewlewmb. Jókk. 88. (Önállóan: mely nép *volna* különb?) Csak vólna olly, a ki tőle *megmentene*. GyöngyCup. 1 : 121. Vannak ott paripák, melyek még a csillagot is *lerugnák* az égről. De szeretnék látni csizmadiát, aki nekem *varrna* legénybőrből csizrát. Nyr. 6 : 203.

Gyakran tagadó és tagadó értelmű kifejezésük után (*nincs, nem volt (lesz), kevés, ritka, nem láttam oly . . .*; kérdések stb.) használunk a vonatkozó mellékmondatban föltételes módot a kétkedés, bizonytalanság, valótlanság kifejezésére, mert a mellékmondat önálló alakjában is föltételes mód fordulna elő: senky nem lezen ky *hordozhatna* te zerzetedet. Jókk. 112. (Önállóan: ki *hordozhatná* te szerzetedet?) semy allat nynchen ky te hozyaad hasonlatus *volna*. ÉrдыK. 533. Hol vagyon oly állat, ki szeretűiért halált nem *szenvedne*. Balassa (Szilády) 50. Egy bőtű sincs a' Sz. Írásban, mely különbet

tanitana. PázmKal.² 503. (Önállóan: Egy bötű is különbet *tanitana*?) Nincs oly rossz kert, melyben valami hasznos fű nem *vólna*. PázmPréd. Bev. 4. Alig vagy on a' ki a'nak mētelyében belé nem *kapot vólna*. MegyDial.Praef. i i j. Senki sints, az ki nem *kivánná* az békességet. Beregszászi Sprachl. 216. Nincs földi halandó, ki *megolvásná* azt. Arany BH. 8 : 85. Van-e, ki benned, oh tavasz, édes gyönyört nem *érzene*? Tompa (Heckenast kiad. 1858—63). 1 : 168. Ritka ma már a kezdő, kinek sejtelve ne *volna*. Arany (Ráth kis kiad.) 6 : 95. Annyi (fa) sincs otthon, a mennivel egy kis levest *főzhetne*. NépkGy. 9 : 24. Nincsen az a piros hajnal, kit *meg* ne *siratnék* jajjal. Nyr. 6 : 203.

Ha azonban tényleg, valóságot fejezünk ki a vonatkozó mellékmondatban, akkor tagadó kifejezések után is jelentő módot használunk benne: Nincs oly fene, ki szeliddé nem *vál*. Régi Magy. Könyvtár. 15 : 87. Nincs oly fogadás, melyet *fel* nem *bont* adományért. PázmPréd. 356. Senki nincs, a' ki sokszor, és sokban nem *vétet* Isten-ellen. Uo. 33. Semmi olly dolog *nints*, a' melyet ez nem *tud*. PP. 266. nints a' rut kígyó béka, melyet rájuk nem *kiáltattak* s-kiáltatnak. MegyDial. Praef. Nincsen olyan búza, akiben konkoly *nincs*, nincs oly szerelem, akiben hiba *nincs*. Népdal. Remekírók (Franklin) 54:69. Nincs az a titkos dolog, kit rózsámnak *ki* nem *mondok*. Népdal. Uo.

A régi íróknál azonban sokszor latinosan fordul elő a föltételes mód a vonatkozó mellékmondatokban. Vö. NyF. 43:33.

c) *Fölszólító mód* használatos a vonatkozó mellékmondatban föltétlen kívánság kifejezésére: Mondta: idézzen elő oly jég-esőt, mely csakis az ő szőlőjét *pusztítsa el*. Boszorkányper. (Komáromy) 88. (Önállóan: Jégeső *pusztítsa el* szőlőjét!) Hol vagy on, aki a riadó vak mélységet *fölverje* szavával? Vörösmarty Zalán, 1. Ki belé *fekügyék*, hol vagy on a halott? Arany TE. 1:18. Föl-derüle a kívánt nap, mely a vitát *eldöntse*. Arany: Fülemlile. Hol van, ki *zengje* tettem? Arany: A walesi bárdok. Csináltatok néked olyan csudamalmot, kinek köve gyöngyöt *járjon*. NépkGy. 3 : 63.

A főmondatban itt is gyakran tagadó vagy tagadó értelmű kifejezés van: nincsen ki *eltauoztassa* őt. BécsiK. 205. (Önállóan: *Távoztassa el* valaki őt!) nynchen ky een gondomath *vyselye*. WinklK. 91. nynczen myt *eegyenek*. JordK. 403. Kriza: Vadr. 451. Nincsen jó szomszédom, ki mellettem *fogjon*. Balassa

54. Nincs, ki *szánja, vigasztalja* szomorú szívem. Régi Magyar Könyvt. 15:103. Szarvok nincsen, mellyel *ókleldőzzék* kergető'jőket. PázmPréd. 598. alig van fű, a' kivel inkább *éllyenek* a' konyhán. LippPKert. 2:67. Nincs, ki vért *kívánjon* véért? Arany T. 7:8. Lesz-e nemzet, mely csontaitok felett oszlopot *emeljen*? Arany (Ráth kis kiad.). 1:62. Nincs a világon szer, mitől *kigyógyulj*. Arany: Hamlet 5. Fiam nincs, kire a birtokom *szálljon*. Arany TSz. 1:26. Alig vagyok többé az az ember, ki ily nagy reményeket *beválthassak*. Arany Hátrahagy. iratai és lev. (Ráth nagy kiad.) 4:114. De Bánk nem az az ember, ki cselet *tudjon* szőni. Uo. 5:134. Nincs egy jóra való vitéz országomban, a kit ne *ismerjek* s nevét meg nem *mondjam*. Arany T. 12:2. Van-e közülünk valaki, ki a nyelvújításnak ellensége *legyen*? Gyulai Krit. 381. Nincs szíja, a mi a ló hasát *átszorítsa*. Jókai: Sárga rózsa. (Nemz. kiad.) 88:5. Kiviszik a holttestet az udvarra, de nincs, aki körül *sirassa*. Nyr. 1:82. (Önállóan: Csak azután *sirassa* is valaki!) Nincs, mit egyék. NépkGy. 10:227. Vö. még: Lessz-e idő, vajjon, mikor ezt ne *hallja*. Arany TSz. 6:8. Nincs, hová *lehajtsa* fejét. AranyT. 4:2. Nem vót, mi—*csájon* (= mit csináljon). NyF. 4:86. Vö. Nyr. 6:204, 340. 25:570. 30:563. NyF. 21:43. 51:47.

Néha latinosan, németesen *hogy* kötőszós célhatározó mellékmondat helyett használatos az ily fölszólító módú vonatkozó mondat: Pyrrhus követet küldött a' Rómaiakhoz, ki békességet *kérjen* (e helyett: *hogy* békességet *kérjen*). Versegly: Analt. 2:274. Kunyhót épített, mely a hideg ellen védelmül *szolgáljon* Vö. Simonyi: MKöt. 2:176. Helyes Magyarság². 54. (A 3. kiadásban ezt a szakaszt elhagyta.) Nyr. 24:533. NyF. 43:29.

II. Az igemódok használata az időhatározó mellékmondatban:

Az igemódok az időhatározó mellékmondatokban is, miként a magyar mellékmondatokban általában, főmondatbeli szerepükkel használatosak; azonban néha jelentő mód helyett *föltételes módot* találunk az irodalomban a Jókai-kódextől kezdve a legújabb hivatalos stílusig, sőt a népnyelvben is, különösen a székelyeknél (Vö. NyK. 36:78, 83. Ethnographia 13:403), mégpedig nemcsak mesékben, hanem a mindennapi beszédben is. Pl. Mikoron *meglen eelne*. JókaiK. 2. mycorth *yutottuolna* az herre. Uo. 9. Nagyfalú határán hadával *hogy ballagna*. IlosvToldi 56. Mikor a bús hölgy siralommal *epedve bolyogna*. Vörösmarty Zalán 3:741.

Midőn odább *ballagnának*, boszúsan szidalmazá. Czuczor Mesék. 34. De az óriás amint rá *lépett volna*, János feje fölött kardját föltartotta. PetőfiJV. 19. Midőn *kingitotta volna* az ajtót az egyik gyerek, bemenének. Mikszáth. Vö. Nyr. 38:49. Mikor erőssen *búsulna*, ecczer csak eleibe lép egy ember. Kriza Vadr. 412. Amint *ment, mendegélt vóna*, látott egy nagy házat. NyK. 36:83. Mikó má' *béléczezte vóna*, megdöglött. NyF. 4:80. Nyr. 2:89. Midőn *szántogatnánk*, reánk találának. NyF. 4:75. Amikor a lakadalom *fojt vóna*, borét kellett a pincébe lemenni. Uo. 84. Amint *jönne* az ajtón befelé, fűbe vágja. Uo. 66. Mikor *szedné* ki a kenyeret. mind kővé voltak változva. Nyr. 6:244. A nyulat sütni kezdi. Amint *sütné*, hajja, hogy valaki kiátozza. Kriza: Vadr. 420. Amikor *jöttem volna* haza, megeredt az eső. Nép. Lehr Toldi-magyarázat 195.

A föltételes mód ily használata gyakran latin hatáshból ered. (Vö. Versegly: Magy. Gram. 488. Analt. 2:372. Szarvas: Nyr. 1:389, 476. 4:289. 24:37, 522. NyK. 10:162. Simonyi: Nyr. 6:244, 532. 17:488. 28:294. MKöt. 3:38, 95. Magyar Nyelv². 194. Helyes Magyarság³. 47. Kiss J.: Nyr. 24:166. Misteli: Nyr. 33:149), de nem mindig, néha a föltételes mód ily használatban a cselekvés kezdetét, szándékát, akarását fejezi ki (Lehr Toldi-magyarázat 195. Nyr. 29:494. Gyomlay: NyK. 40:331), s így helyénvaló.

Sokszor pedig a népmesei stílus utánzásaképpen fordul elő így a föltételes mód az irodalomban. A föltételes mód ily népnyelvi használatát latinosságnak bélyegezték, s ez állítólag a szószékről és deákos könyvekből került a székely nép ajkára, de bizvást magyarosnak tarthatjuk (Vö. Erdélyi L.: NyK. 36:79, 83. Nyr. 38:49. Horger A.: A magyar nyelvjárások. 165). A föltételes mód ily használatban a mesének határozatlan, bizonytalan színezetet ad, s főmondatban is előfordul így: Ezzel végig *böngésztünk volna* a balladákon. Nyr. 6:157. Már ennyire *volnánk*. Má' a Dunán *átment vóna*, de még csak ezután gyön a nehez út! NépkGy. 9:219.

Az időhatározó mellékmondatokban régen sokszor latinosan *fölszólító módot* is használtak, néha azonban helyénvaló: A fizetéshez készült meg szokták várni, míg szerét *tehesse*. Faludi 289. (míg szerét teheti × hogy szerét *tehesse*). Maga amaz szeles gyermek lóra üljön, megvárván alatta, a míg *meghevüljön*. Gyöngy-Cup. 2:29.

III. Az igemódok használata a föltételes és a megengedő mellékmondatban:

Az igemódok használata a föltételes és a megengedő mondatokban megegyezik, mert a megengedő mondat csak egy külön fajtája a föltételes mondatnak, mellyel azt fejezzük ki, hogy ha megengedjük is a föltételt, amely valójában vagy csak a beszélő fölfogása szerint lehet akár való, akár lehetséges, de bizonytalan, akár valótlan, mégsem az következik be (következett be), amit a megengedett föltétel után vártunk volna.

Az igemódok használata a föltételes mellékmondatokban attól függ, vajjon a beszélő a föltételt (a mellékmondatban) és a föltételezett történést, állapotot (a főmondatban) lehetségesnek, de bizonytalanak nyilvánítja-e (potentialis), vagy valótlannak, lehetetlennek (irrealis), vagy pedig nem nyilvánítja véleményét erre vonatkozólag. Az utóbbi esetben *jelentő mód* használatos a föltételes mondatban: A' Tõvisset, ha terjesztett tenyerűnkön tartyuk, nem lyuggat: de ha *szoríttyuk*, vért bocsát. PázmPréd. 395. Még most is élnek, ha *meg* nem *haltak*. Megbocsássatok nekem, ha *vétettem* az énekben. Régi Magy. Könyvt. 15:131. Ha beteg *vagy*, hát fekügy' le bársony pamlagomra. AranyTSz. 12. Ha a beszélő a föltételt lehetségesnek, de bizonytalanak akarja jelezni, a föltételes mód be nem fejezett alakját használja: Ha *átjönne*, megmutatnám. Ha *meginná* az orvosságot, meggyógyulna. Azonban csak a jövőre vonatkozólag (azaz mozzanatos történésű igeformákból) használható így a föltételes mód be nem fejezett alakja, időnélküli (achronistikus) vonatkozásban (azaz folyamatos történésű igeformákból) ez az igealak a valótlanság (irrealitas) jelölésére szolgál: Ha anyám *élne*, nem volnék oly boldogtalan. Ha *látná* anyátok, megfordulna sírjában. Ha a Szamos mind aranynyal *folna* is, még sem elég volna énnekem. RMKT. 7:268. Ha azonban a föltétel tagadva van, akkor a mozzanatos történésű igeformák be nem fejezett föltételes módú alakjai irreális értelműek: Ha *apja meg nem tiltaná* neki, megtenné. A befejezett történés föltételesen a beszédbeli helyzet szerint majd potentialis, majd irreális módon érthető. Az előbbi esetben a föltörtetésnek be nem fejezettnek kell lennie: (Hazamenet mondom:) De megörölnék, ha levelet *kaptam volna* (= ha otthon levél várna reám)! Ha a föltörtetés is befejezett, akkor az ily föltételes mondat csak irreálisan érthető: Vrá ha it *voltal volna* én atamfia nē

holtuolna még. MünchK. 194. Átképzéssel használható mult valótlanság jelölésére a föltételes mód be nem fejezett alakja is, de akkor a föltételezett fötörténésnek is átképzésesnek kell lennie: *Elmenne* könnyen, *el* is bujdokolna, ha az édes anyja előtte nem *volna*. Arany T. 4:7. Csak a *mintha* kötőszós hasonlító mondatokban fordul elő gyakran csupán a mellékmondatban az átképzéses igealak; ilyenkor ugyanis a fötörténés *el* van hallgatva: Úgy tett, *mintha* nem *tudná* (= mint tenne, ha nem tudná). *Mintha* most *öcsúdnék*, tantorogva ment ki. Arany T. 2:14. Mult föltételezett fötörténés mellett csak jelentőmódú mellékmondatban lehetséges az átképzés, föltételes módú mellékmondatban nem. Pl. nem mondhatjuk: Ha *el* nem *menne*, nem esett volna semmi baja. De mondhatjuk: Ha nem *megy el*, nem esett volna semmi baja. NyK. 40:338. Kaptál is *volna*, ha nem *hallgatsz*. Arany Aristoph. 2:353. Jobb lett *volna*, ha anyám világra sem *szül*. Arany Hamlet. Oh, ha akkor *látok* a világba: nem marasztott *volna* tán hijába. Petőfi 152. Bele is *fút vóna*, ha a két nagyobb lyány *ki* nem *húzza*. NépkGy. 9:364. Vö. Simonyi: Nyr. 6:150, 532. Gyomlay: NyK. 39:297. 40:338.

Néha átképzéssel mind a föltételező, mind a föltételezett mondatban a *jelentő mód* be nem fejezett alakja használatos *multra* vagy legközelebbi *multra* vonatkozó valótlanság (irrealitas) kifejezésére: Ha *tudom*, másként *teszek*. (= Ha tudtam volna, másként tettem volna.) Ha *tőlem függ*, nem *történik*. Ha *gazdag vagyok*, egészen másképp *élek*. Akad. Magyar Nyelv Rendszere. 1847. 344—5. Ha én nem *vagyok* ott, hát *kitöri* a nyakát. NyF. 37:29. Ha *el* nem *kapja* a gyermeket, a lovak *eltapodják*. Gyergyai: A magyar nyelv sajtáságai. 1856. 82. Ha én neked *vagyok*, nem *megyek el* többet oda. Nép. Marcal-vidék.

A régi nyelvben és ma is, ritkábban az irodalmi nyelvben, de nagyon gyakran a székely népnelvben (Vö. Simonyi: MKöt. 3:109. Akad. Magy. Nyelv Rendszere. 1847. 349. NyK. 35:348. Horger: A magyar nyelvjárások. 157) a *jelentő módnak* ú. n. folyamatos multja mult valótlanság jelölésére szolgál: tebet irok *vala* ha papirosom *leszen *vala**. 1539. MNy. 6:449. Imha bűneimből *ki* nem *térek *vala**, örök kárhozatra tántorodom *vala*. Balassa 108. Ha *akarom *vala**, az nyakadat ketté haraphatom *vala*. Pesthy-Fab. 30. Ha *meg* nem *fogom *vala**, nem tom, mi lesz *vala*. NyK. 35:348. No ha *meg* nem *látom *vala**, elesett *vóna*. Uo. Ha én ide

nem *jövök* *vala*, meg többet alunnátok. Kriza Vadr. 421. E jelenség magyarázatát l. Magyar történeti mondattanomban 94. l.

A székeleyknél régen s ma is mult valótlanúság kifejezésére a *fölszólító mód* jelene is előfordul, leginkább *ne* tagadószóval kapcsolatban, ritkábban nélküle is. (Vö. Simonyi MKöt. 3 : 125. NyK. 35 : 348. 36 : 82, 89. Horger: A magy. nyelvjárások. 165.): Ha ott *ne legyek*; ha azt *ne mondjam* (pro: Ha ott nem lések *vala*, ha ezt nem mondom *vala*), a dolog így s így lész *vala*. Geleji Katona. CorpGramm. 321. Ha ő *ne jöjjön* segítségre, akkor bizony elcseppen *vala* Bécs. CsereiHist. 142. Ángyom a' vízbe esik *vala*, ha *meg ne ragadjam*. GyarmVocab. 97. Szinte a' vízbe esél ha *meg-ne lássalak*, az az ha meg-nem láttalak *vólna*. GyarmNyelvm. 2 : 79. Szinte el-ragad *vala*, ha *meg-ne fogjam* a' lovat. Uo. Ha *meg ne lássam*, elesik *vala*. NyK. 36 : 89. NyF. 75 : 21. MNyszet. 6 : 231). A *fölszólító mód*nak és a *ne* tagadósóznak ez a használata mondatkeveredésből keletkezett: Ha ott nem leszek *vala*, beléhal a vízbe $\times$ Ott *ne legyek* (*fölszólító mondat föltételes mondat szerepében*. Vö. az utóbbi használatra: Csak egy nap *ne legyek* itthon, más fel van fordulva a ház. Csak egy nap *ne dolgozzam*, más alig tudom utánna pótolni. Háromszék. NyF. 75 : 25) s beléhal a vízbe = Ha ott *ne legyek*, beléhal a vízbe. Ugyanígy magyarázható a *fölszólító mód*nak a jelentő mód jelen ideje helyett való használata a *föltételező mondatban*: Ha *átbujjon* egy csibe, mindjárt nagy lármát üt. Nép. Simonyi: MKöt. 3 : 125. (= ha *átbuj... $\times$ bujjon át...*). Ha talán Toldit soha *meg ne lássa*, beállhat idővel szive gyógyulása. AranyTSz. 5 : 93 (ha *meg nem látja... $\times$ ne lássa meg...*). Néha óhajtó mondat keveredik így össze föltételessel: Ha *ne vónék* olyan betegős, hát émönnék. NyF. 52 : 12. (= ha *nem vónék... $\times$ (bár) ne vónék...!*).

KLEMM ANTAL.